

Joanna Sosnowska
(Uniwersytet Łódzki)*

KOMITET OBYWATELSKI NIESIENIA POMOCY BIEDNYM W ŁODZI – ORGANIZACJA, STRUKTURA, ZADANIA W POCZĄTKOWYM OKRESIE I WOJNY ŚWIATOWEJ (1914–1915)

Streszczenie. W początkowym okresie pierwszej wojny światowej istniały w Łodzi dwa komitety o statusie instytucji pomocy społecznej: Główny Komitet Obywatelski miasta Łodzi (GKO) i Komitet Obywatelski Niesienia Pomocy Biednym (KONPB). Obie te organizacje powstały praktycznie w tym samym czasie, tj. w pierwszych dniach sierpnia 1914 r., a ich działania wzajemnie się uzupełniały. Pierwszy z nich przejął funkcję miejskiego rządu z szeregiem kompetencji w administracji po opuszczeniu miasta przez prezydenta Władysława Pieńkowskiego; drugi skupił się na typowej opiece społecznej dla mieszkańców, którzy nagle znaleźli się w sytuacji zagrożenia dla ich bezpieczeństwa, życia i zdrowia, ryzykując utratę źródła dochodu.

Głównym celem KONPB w początkowej fazie wojny było zapewnienie pomocy materialnej najbiedniejszym mieszkańcom Łodzi; najważniejszą formą wsparcia stosowaną przez największą liczbę osób było dostarczanie żywności. Korzystali z tego ludzie wszystkich religii i narodowości. Wśród nich byli przede wszystkim robotnicy fabryczni z rodzinami, ludzie, którzy stracili źródło dochodu, rodziny rezerwistów, imigrantów, bezdomnych i tych korzystających z usług wielu łódzkich organizacji filantropijnych i społecznych.

W artykule przedstawiono kilka aspektów działań KONPB, takich jak geneza KONPB, struktura, zadania i zaplecze finansowe, a także współpracę i komunikację z GKO. Łódzkie komitety obywatelskie zostały zlikwidowane przez niemieckie władze okupacyjne 30 czerwca 1915 r., po prawie roku działalności.

Słowa kluczowe: *Komitet Obywatelski Niesienia Pomocy Biednym* w Łodzi; komisje obywatelskie; I wojna światowa; dostarczanie żywności ubogim; okręgi pomocowe; opieka społeczna.

Wprowadzenie

Na obszarze ogarniętego wojną Królestwa Polskiego, już od pierwszych tygodni sierpnia 1914 r. zaczęto powoływać struktury obywatelskie (komitety i rady), których głównym celem stała się pomoc ludności cywilnej z terenów okupowanych. W latach I wojny na terenie Królestwa Pol-

* Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk o Wychowaniu, Katedra Historii Wychowania i Pedagogii, e-mail: joanna.sosnowska@uni.lodz.pl.

skiego działały trzy duże organizacje samopomocowe: był to najpierw Centralny Komitet Obywatelski z siedzibą w Warszawie powołany decyzją władz carskich 10 września 1914 r., a następnie, powstałe pod koniec 1915 r., oddzielnie dla obu okupacji – Główny Komitet Ratunkowy w Lublinie (w zarządzanym przez Austriaków Generalnym Gubernatorstwie Wojskowym) i Rada Główna Opiekuńcza w Warszawie (na terenie podległego Niemcom Generalnego Gubernatorstwa Warszawskiego)¹.

Komitety obywatelskie tworzone po wybuchu wojny były z jednej strony instytucjami ratownictwa społecznego, z drugiej – stanowiąc reprezentację lokalnej społeczności, pełniły funkcje administracyjne o charakterze samorządowym². Organizowane w szybkim tempie i na szeroką skalę³ dzieliły się na komitety gminne i miejskie, podlegające komitetom powiatowym, te z kolei gubernialnym. Komitety obywatelskie miasta Warszawy i Łodzi działały na prawach komitetów gubernialnych (do ich składu z urzędu wchodził gubernator), finansowo wspierały je władze rosyjskie.

Warto nadmienić, że przychylny stosunek władz okupacyjnych (najpierw rosyjskich, a następnie niemieckich) do komitetów, w pierwszych kilkunastu miesiącach wojny wynikał stąd, że spełniały one wiele funkcji pomocniczych odciążających okupanta w administrowaniu miastem, zwłaszcza w okresie nasilonych walk frontowych⁴. Odpowiedzialna, z punktu widzenia potrzeb ludności cywilnej, rola samorządu miejskiego przypadła w udziale komitetom w okresie opuszczania Królestwa przez rosyjskie władze cywilne i wojskowe (w Łodzi w grudniu 1914 r., w Warszawie w sierpniu 1915 r.). Po zajęciu ziem Królestwa przez wojska niemieckie, decyzją Generał-Gubernatora Warszawskiego z 15 września 1915 r. komitety obywatelskie zostały rozwiązane.

¹ M. Przeniosło, *Organizacja samopomocy społecznej w Królestwie Polskim w latach I wojny światowej*, „Niepodległość i Pamięć” 2011, nr 1, s. 60–72; idem, *Rada Główna Opiekuńcza w latach 1915–1918 – władze, struktura wewnętrzna, formy aktywności*, [w:] *Dzieje biurokracji*, t. 4, cz. 2, red. A. Górak, K. Latawiec, D. Magiera, Lublin–Siedlce 2011, s. 607–621; U. Oettingen, *Działalność dobroczynna ziemiaństwa w Królestwie Polskim w latach I wojny światowej – problem badawczy*, [w:] *Działalność i pomoc społeczna na ziemiach polskich w XIX, XX i na początku XXI wieku*, red. M. Przeniosło, Kielce 2008, s. 94–95; A. Stoksik, *Główny Komitet Ratunkowy w Lublinie 1915–1918*, [w:] *Działalność i pomoc...*, s. 107–123.

² J. Z. Pająk, *Powstanie i rozwój samorządu miejskiego w Królestwie Polskim podczas I wojny światowej*, [w:] *Z historii ustroju państwa polskiego od XIV do XX wieku*, red. W. Saletra, Kielce 2003, s. 104.

³ Do czerwca 1915 r. na terenie Królestwa Polskiego funkcjonowało 554 komitety (400 gminnych, 91 miejskich, 6 okręgowych, 48 powiatowych i 9 gubernialnych). M. Przeniosło, *Działalność struktur terenowych instytucji samopomocy społecznej na terenie Królestwa Polskiego w latach 1914–1918*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2001, t. 61, s. 91–92.

⁴ Lokalne komitety obywatelskie uruchamiały szereg instytucji pomocowych dla dorosłych i dzieci. Prowadzono akcje dożywiania oraz rozdawnictwa odzieży, opału, lekarstw, zapomóg, zapewniano opiekę lekarską oraz pracę dla bezrobotnych. Komitety pełniące funkcję magistratów organizowały nawet polskie organa porządkowe, sądy, szpitalnictwo, szkolnictwo.

W Łodzi, w pierwszym roku wojny, funkcjonowały dwa komitety mające status społecznych instytucji pomocowych: Główny Komitet Obywatelski miasta Łodzi (dalej: GKO) oraz Komitet Obywatelski Niesienia Pomocy Biednym (dalej: KONPB lub Komitet). Obydwie organizacje powstały niemal jednocześnie, w pierwszych dniach sierpnia 1914 r., i wzajemnie się uzupełniały. Pierwszy z Komitetów, po opuszczeniu miasta przez prezydenta Władysława Pieńkowskiego, przejął funkcję samorządu miejskiego z szeregiem kompetencji w zakresie administrowania miastem (od grudnia 1914 r. pod kuratelą władz niemieckich), drugi skupił swoje wysiłki na typowej opiece społecznej względem mieszkańców, postawionych nagle w sytuacji zagrożenia bezpieczeństwa, życia, zdrowia i utraty źródeł zarobkowania. Łódzkie komitety obywatelskie zostały zlikwidowane przez niemieckie władze okupacyjne po niemal rocznej działalności, 30 czerwca 1915 r.

O ile Główny Komitet Obywatelski w Łodzi był przedmiotem odrębnej analizy w opracowaniach dotyczących I wojny światowej (Mieczysław Skarżyński poświęcił mu odrębne studium)⁵, to Komitet Obywatelski Niesienia Pomocy Biednym nie doczekał się osobnego omówienia⁶. Niniejszy szkic prezentuje działalność tej jednostki samopomocy społecznej w trudnym dla łodzian, pełnym chaosu i niepewności, początkowym etapie wojny. Autorka starała się uwzględnić w nim kilka aspektów, jak: geneza KONPB, struktura, zadania i zaplecze finansowe, a także współpracę i komunikację z GKO.

Powołanie KONPB, zarząd, struktura

KONPB, powołany przez grono łódzkich społeczników rozpoczął swoją działalność niemal w tym samym czasie, co GKO, w początkach sierpnia 1914 r.⁷, i – jak wykazały badania – prowadził ją w zasadzie samodzielnie, równolegle z GKO⁸. Warto wyjaśnić na początku szkicu, że chociaż niektóre opracowania

⁵ M. Skarżyński, *Główny Komitet Obywatelski w Łodzi i jego działalność w latach 1914–1915*, „Varia” 1986, nr 3; idem, *Akcja pomocy społecznej w Łodzi w okresie działania Głównego Komitetu Obywatelskiego (3 VIII 1914–1 VIII 1915 r.)*, „Rocznik Łódzki” 1975, t. 20. Szersze wzmianki zawierają m.in. opracowania: M. Hertz, *Łódź w czasie Wielkiej Wojny*, Łódź 1933; W.L. Karwacki, *Łódzka organizacja PPS-Lewicy 1906–1918*, Łódź 1964; W. Bortnowski, *Ziemia łódzka w ogniu. 1 VIII–6 XII 1914 rok*, Łódź 1969; P. Spodenkiewicz, *Obywatele*, [w:] *Bezbronne miasto. Łódź 1914–1918*, Łódź 2014; K.R. Kowalczyński, *Łódź 1914. Kronika oblężonego miasta*, Łódź 2010; A. Stawiszynska, *Łódź w latach I wojny światowej*, Oświęcim 2016; J. Walicki, *Samoorganizacja społeczeństwa Łodzi w obliczu wybuchu wojny i działań wojennych w 1914 r.*, [w:] *Łódź i region łódzki w czasie I wojny światowej*, red. K. Radziszewska, P. Zawilski, Łódź 2011.

⁶ Wzmianki o KONPB zawierają również prace wymienione w przypisie 5. Działalność KONPB, lecz w odniesieniu do pomocy świadczonej dzieciom, omawia publikacja: J. Sosnowska, *Opieka nad dziećmi w Łodzi w latach I wojny światowej*, Łódź 2017, s. 197–209.

⁷ *Milicja obywatelska*, „Nowa Gazeta Łódzka” [dalej: NGL] 1914 nr 179, s. 3; M. Skarżyński, *Główny Komitet...*, s. 7–9; M. Hertz, *Łódź w czasie...*, s. 9.

⁸ Analiza łódzkiej prasy z sierpnia 1914 r., czyli z okresu tworzenia się dwu organizacji obywatelskich (GKO i KONPB) pozwala na konkluzję, iż niejednokrotnie mylono ich nazwy

wskazują, iż KONPB stanowił jedną z jednostek podległych GKO⁹, to sami członkowie Komitetu Biednych, jak wynika ze źródeł, wielokrotnie podkreślali odrębność i suwerenność swej organizacji wobec GKO, i to pomimo niemal całkowitej finansowej zależności od głównej jednostki samopomocy w mieście. Zarząd KONPB mówił, że jest on

pierwszym i najstarszym Komitetem Obywatelskim m. Łodzi, [...] niezależnym od Głównego Komitetu Obywatelskiego przez cały czas swego istnienia, pracując zawsze samodzielnie

oraz ciesząc się „pełną autonomią w zakresie najszerszym”¹⁰. Niezależność dotyczyła „czysto wewnętrznej natury”, czyli kwestii organizacyjnych (związanych np. z systemem wspierania biednych, przyjmowaniem wniosków o zasiłki, czy dystrybucją zapomóg), uznanych przez zarząd KONPB, za pozostające „poza koniecznością ich konsultacji” z władzami GKO¹¹.

Tezę o odrębności obydwu komitetów zdaje się potwierdzać Mieczysław Hertz, który napisał, że działalność GKO w początkowej fazie wojny ograniczała się do spraw niesienia pomocy biednym i skoncentrowana była właśnie w KONPB, mającym na celu wsparcie osób najbardziej potrzebujących¹². Z upływem czasu, wraz z rozwojem wydarzeń wojennych i koniecznością podjęcia przez GKO innych, istotnych zadań w mieście (głównie administracyjno-gospodarczych), sferę opieki nad ubogimi pozostawiono w gestii KONPB. Komitet ten nie miał jednak zdolności finansowej, był organizacją społeczną, której główne źródło dochodów stanowiły subwencje przekazywane przez GKO, zarządzającym w tym okresie finansami miasta. Prawdopodobnie był to jeden z aspektów,

i funkcje. Dopiero skonkretyzowanie celów i zadań oraz rozpoczęcie działań, zarówno w przypadku pierwszej, jak i drugiej organizacji, pozwoliło – także łódzkiej społeczności tamtego okresu – na ich wyodrębnienie i odróżnienie.

⁹ Mieczysław Skarżyński pisze o KONPB, że był on: „Najważniejszym z komitetów i sekcji działających pod egidą GKO...”. Jan Fijałek: „[...] akcja pomocy materialnej i żywnościowej dla bezrobotnych została podporządkowana GKO, przy którym powołano KONPB”. Andrzej Terlecki: „GKO powołał także Komitet Niesienia Pomocy Biednym, który sprawował opiekę nad powstającymi kuchniami”. Zob. M. Skarżyński, *Akcja pomocy...*, s. 269; J. Fijałek, *Położenie ludności*, [w:] *Dzieje miasta*, t. 1: *Do 1918 r.*, red. B. Baranowski, J. Fijałek, Warszawa–Łódź 1980, s. 354; A. Terlecki, *Rzecz o społecznej solidarności w obliczu Wielkiej Wojny*, [w:] *Wielka Wojna o ziemię obiecaną*, red. P. Werner, Łódź 2006, s. 31.

¹⁰ Archiwum Państwowe w Łodzi [dalej: APŁ], Akta miasta Łodzi [dalej: AmŁ], Wydział Opieki Społecznej [dalej: WOS], sygn. 17934, Organizacja Komitetu Obywatelskiego Niesienia Pomocy Biednym 1915–1917, k. 30–32. Pismo zarządu KONPB do Magistratu m. Łodzi z dn. 12 VII 1915. Por. też przypis 64.

¹¹ APŁ, Główny Komitet Obywatelski w Łodzi [dalej: GKO], sygn. 1, Protokoły posiedzeń GKO w Łodzi 1914–1915, k. 27–29 Protokół z 26 VIII 1914; sygn. 28: Komitet Obywatelski Niesienia Pomocy Biednym od dn. 14 VIII do 30 IV 1915 r., k. 3–4 Pismo prezesa R. Gundlacha do Magistratu m. Łodzi z dn. 25 VIII 1914.

¹² M. Hertz, *Łódź w czasie...*, s. 9.

który stał się podstawą do postrzegania KONPB (również przez niemieckie władze okupacyjne¹³), jako podmiotu znajdującego się w strukturach GKO.

Głównym celem KONPB w początkowym okresie wojny było świadczenie pomocy materialnej najuboższym łodzianom, a istotną formą wsparcia, obejmującą największą liczbę potrzebujących stało się dożywianie. Z form pomocy, które uruchomiono w mieście w bardzo szybkim czasie od ogłoszenia w Łodzi mobilizacji (30 czerwca 1914), korzystali potrzebujący wszystkich wyznań i narodowości. Byli to przede wszystkim robotnicy wraz ze swoimi rodzinami, pozbawieni z dnia na dzień źródeł zarobkowania, rodziny rezerwistów powołanych do służby wojskowej, ludność napływowa, bezdomni oraz podopieczni wielu łódzkich organizacji i instytucji filantropijno-społecznych.

Zebranie, na którym powołano do życia KONPB odbyło się 6 sierpnia 1914 r. w Domu Ludowym Stowarzyszenia Robotników Chrześcijańskich przy ul. Przejazd 34 (obecnie ul. Tuwima)¹⁴. Niepewna sytuacja w mieście, w związku z rozpoczęciem wojny spowodowała, że uczestniczyło w nim wiele osób reprezentujących łódzką społeczność – przedstawiciele duchowieństwa, instytucji rządowych, miejskich i społecznych, handlu, przemysłu, stowarzyszeń, związków i cechów. Dokonano wtedy wyboru zarządu nowo powstałej organizacji i, odpowiadając na potrzebę chwili, utworzono Komisję Żywnościową, która miała zająć się aprowizacją mieszkańców, i która, po powołaniu Sekcji Zaprowiantowania Miasta – jednej z jednostek GKO, podjęła z nią ścisłą współpracę. Zdecydowano również o utworzeniu struktur Komitetu, czyli dzielnic zapomogowych, rozlokowanych w kilkunastu rewirach w mieście.

W zarządzie KONPB, tuż po jego ukonstytuowaniu, znaleźli się: proboszcz parafii ewangelicko-augsburskiej Świętej Trójcy w Łodzi – pastor Rudolf Gundlach, który objął funkcję przewodniczącego i piastował ją do końca działalności Komitetu, proboszcz parafii rzymskokatolickiej pw. św. Józefa – ks. dziekan Henryk Przeździecki oraz Józef Małachowski¹⁵. W maju 1915 r. skład Komitetu stanowili: prezes R. Gundlach, wiceprezes ks. Wincenty Tymieniecki – proboszcz parafii rzymskokatolickiej pw. św. Stanisława Kostki, sekretarz ks. Edward Wojtczak (z tej samej parafii), skarbnik Antoni Ramisch i członkowie: ks. Ignacy Cyrański, rabin Lejb Trajstman (Treistman), Stanisław Findeisen, Stanisław Jezierski, J. Małachowski i inż. Stanisław Próchnik¹⁶. Biuro zarządu KONPB znajdowało

¹³ Z korespondencji otrzymanej przez KONPB w lipcu 1915 r. wynikało, że administracja miejska używając sformułowania „Sekcja dla Biednych” potraktowała go jak jedną z kilkunastu jednostek podległych GKO. APŁ, AmŁ, WOS, sygn. 17934, Organizacja Komitetu..., k. 30–32. Pismo zarządu KONPB...

¹⁴ Z komitetu obywatelskiego, NGŁ 1914, nr 177, s. 2; J. Fijałek, *Położenie ludności...*, s. 354–355.

¹⁵ Z komitetu Obywatelskiego, „Rozwój” [dalej: R] 1914, nr 190, s. 2; M. Hetrz, *Łódź w czasie...*, s. 9.

¹⁶ APŁ, GKO, sygn. 28, Komitet Obywatelski..., k. 51, 53; *Skład Komitetów Obywatelskich w dniu 1. Maja 1915 r.*, Łódź 1915, s. 75.

się najpierw przy ul. Przejazd 34, potem w lokalu fabrycznym J. Johna przy ul. Piotrkowskiej 217, a następnie przy ul. Placowej 13 (obecnie ul. ks. Ignacego Skorupki).

Lokum i skład osobowy poszczególnych dzielnic zapomogowych KONPB, które miały zająć się bezpośrednią pomocą osobom potrzebującym podano do publicznej wiadomości wkrótce po ukonstytuowaniu Komitetu¹⁷. Zdecydowano o powołaniu, najpierw 17, a następnie 18 dzielnic¹⁸, na czele których, w roli przewodniczących, stanęły po 3 osoby (potem 4 osoby), reprezentujące trzy narodowości: Polaków, Niemców i Żydów (byli to wyłącznie mężczyźni). Wielość zadań i liczba osób ubogich mieszkających w obrębie danej dzielnicy spowodowała, że niektóre z nich podzielono wkrótce na dwie części „a” i „b” (tabela 1). W strukturze KONPB znalazły się również dwie inne dzielnice: prawosławna obejmująca ludność narodowości rosyjskiej¹⁹ oraz mariawicka²⁰. W składzie niemal każdej dzielnicy występowały duchowni: księża katolicy, mariawicy, prawosławni, pastorzy i rabini. Niektóre z dzielnic urzędowały w budynkach parafialnych.

Tabela 1 przedstawia 18 dzielnic KONPB, ich przewodniczących oraz wysokość dotacji na działalność przekazanej przez GKO, od października 1914 r. do czasu likwidacji Komitetów.

Tabela 1

Przewodniczący dzielnic zapomogowych KONPB w Łodzi, siedziba²¹
i kwota dotacji przekazana przez GKO na wsparcia dla biednych
w okresie 23 października 1914 – 14 września 1915 r.

Dzielnice zapomogowe KONPB	Przewodniczący dzielnicy (stan na 1 V 1915)	Biuro dzielnicy (stan na 1 V 1915)	Kwota dotacji przekazana przez GKO (w rublach)
Dzielnica I	Stanisław Jezierski Szczepan Siennicki Jakub Stein Hugon Thim	Szosa Pabianicka 24	68 182

¹⁷ *Z Komitetu obywatelskiego*, R 1914, nr 181, s. 2.

¹⁸ Dzielnicę XVIII powołano 22 VIII 1914 r. na wniosek mieszkańców ówczesnej gminy Rokiciny. *Z Komitetu Obywatelskiego*, R 1914, nr 192, s. 2.

¹⁹ Miała siedzibę w gmachu parafii prawosławnej przy ul. Dzielnej 4. Przewodniczyli jej dwaj duchowni: Antoni Rudlewski i Teodor Walikowski oraz Karol Dawidczyński. *Skład Komitetów...*, s. 81.

²⁰ Znajdowała się na terenie parafii mariawickiej przy ul. Franciszkańskiej 27; reprezentowali ją księża: Henryk Jarzymowski i Józef Gromulski oraz Stanisław Kwiatkowski.

²¹ W początkowej fazie działalności KONPB (VIII 1914) niektóre jego dzielnice zapomogowe mieściły się w innych lokalach niż wykazano to w tabeli 1; niektórym dzielnicom przewodniczyły też inne osoby.

Dzielnice zapomogowe KONPB	Przewodniczący dzielnicy (stan na 1 V 1915)	Biuro dzielnicy (stan na 1 V 1915)	Kwota dotacji przekazana przez GKO (w rublach)
Dzielnica IIa	ks. Wacław Wyrzykowski Ignacy Krysiak Maurycy Płockier Stanisław Sikorski	ul. Skierniewicka 17	124 429
Dzielnica IIb	pastor Julian Gerhardt Adolf Bessert Jan Niedźwiecki Roman Wendler	ul. Nowo-Zarzewska 68	142 957
Dzielnica III	ks. Wincenty Tymieniecki pastor Juliusz Dietrich Józef Kolczyński Józef Stein	ul. Placowa 9	70 903
Dzielnica IV	Stanisław Próchnik Heim Torończyk Andrzej Zakrzewski	ul. Przędzalniana 64	129 146
Dzielnica Va	ks. Józef Szcześniak Stanisław Głębski Maurycy Goldblum	ul. Mikołajewska 38	29 720
Dzielnica Vb	pastor Otto Krentz Jan Chojnacki Korneli Piotrowski	ul. Mikołajewska 38	24 469
Dzielnica VIa	pastor Wilhelm Angerstei Władysław Konarski Józef Skrobiszewski pastor Piotr Wentzel	ul. Mikołajewska 60	94 712
Dzielnica VIb	ks. Karol Szmidel Franciszek Feja Adam Nebelski Mikołaj Pegza Józef Pfeifer	ul. Przejazd 13	61 980
Dzielnica VII	Wacław Drozdowski Władysław Adamski pastor Paweł Hadrian	ul. Konstantynowska 27	154 856
Dzielnica VIII	ks. Ignacy Cyraski Maksymilian Koniński pastor Teodor Patzer Jan Pałowski	ul. Mikołajewska 53	34 608

Tabela 1 cd.

Dzielnice zapomogowe KONPB	Przewodniczący dzielnicy (stan na 1 V 1915)	Biuro dzielnicy (stan na 1 V 1915)	Kwota dotacji przekazana przez GKO (w rublach)
Dzielnica IX	Józef Wolczyński Jakub Biały Antoni Kowalczyk Henryk Miłek	ul. Zachodnia (Ogród Gehliga)	127 488
Dzielnica X	Rudolf Tetzlaw Sylwester Jungowski Zygmunt Krotoszyński Adolf Walter	ul. Konstantynowska 54	123 292
Dzielnica XI	Stanisław Makowski Władysław Bawarski Henryk Bischof Adolf Hinz Chaim Stilerman	ul. Północna 32	98 212
Dzielnica XIIa	ks. Stanisław Kowalewski Jan Kuchn Mikołaj Lefik Gabriel Storch	ul. Zawadzka 14	127 398
Dzielnica XIIb	ks. Stefan Antosiewicz Bolesław Kapczyński Józef Prasułkowski Stanisław Wajer	ul. Brzezińska 11	201 271
Dzielnica XIII	ks. Kazimierz Merklejn Antoni Piotrowski Chławno Rundszejn Józef Spickerman	ul. Brzezińska 10	283 061
Dzielnica XIV	ks. Romuald Brzeziński Antoni Adamski Michał Walczak	ul. Rokicińska 105	31 463
Dzielnica XV	Bruno Meisner Mieczysław Pąkowski Ludwik Szymański Marian Woźniak	ul. Zarzevska 160	10 822
Dzielnica XVI	ks. Witold Nadolski Juliusz Abramsohn Stanisław Hamburg Edmund Kadyński	ul. Lutomińska 17	136 060

Dzielnice zapomogowe KONPB	Przewodniczący dzielnicy (stan na 1 V 1915)	Biuro dzielnicy (stan na 1 V 1915)	Kwota dotacji przekazana przez GKO (w rublach)
Dzielnica XVIIa	ks. Ryszard Malinowski Adolf Buchner Walenty Stachurski Józef Tarkowski	ul. Rzgowska 74	99 673
Dzielnica XVIIb	ks. Teofil Mierzejewski Franciszek Firchof Roman Izdebski Wincenty Marczewski	ul. Rzgowska 136	71 454
Dzielnica XVIII	Edmund Boehme (Böme) Ryszard Koenig (König) Artur Meister	Nowe Rokicie (dom Edmunda Boehme)	50 659
O g ó ł e m	x	x	2 296 815

Źródło: APŁ, GKO, sygn. 22, Komitet Obywatelski Niesienia Pomocy Biednym – sprawozdanie finansowe 1915 r., k. 1–4. Sprawozdanie sum przyjętych i wydanych od dnia 23 października 1914 po dzień 14 września 1915; sygn. 28, Komitet Obywatelski Niesienia Pomocy Biednym od 14 VIII do 30 IV 1915 r., k. 127–148; *Skład Komitetów Obywatelskich w dniu 1 Maja 1915 roku*, Łódź 1915, s. 75–81; *Z Komitetu obywatelskiego*, „Rozwój” 1914, nr 181, s. 2.

Kierunek prac KONPB wyznaczały bieżące potrzeby mieszkańców, celem sprawniejszej organizacji Komitet powołał kilka Sekcji: Zbierania Ofiar, Kobiet, Opałową, Bezdomnych, Kasy Pożyczkowo-Bezprocentowej i Zagonków²².

Działalność

Z początkiem działalności Komitet starał się samodzielnie powiększać własny budżet. A ponieważ zmuszony był „chwycić się wszelkich dróg i środków, mogących pomnożyć fundusze przeznaczone na chleb dla biednych”, Sekcja Zbierania Ofiar zorganizowała „kwestę po ulicach i w mieszkaniach do puszek, noszonych przez poważnych obywateli miasta”²³. W zbiórkę do puszek zaangażowały się też członkinie Sekcji Kobiet przy KONPB, ale warto zaznaczyć, że w czasie wojny różnego rodzaju akcje na cele dobroczynne, jak kwesty, przedstawienia

²² APŁ, AmŁ, WOS sygn. 17934, Organizacja Komitetu..., k. 24–25 Porządek posiedzeń KONPB i jego sekcji. W dokumentacji źródłowej Komitetu wymienia się ponadto Sekcję Sklepową.

²³ APŁ, GKO, sygn. 28, Komitet Obywatelski..., k. 1–2 Pismo prezesa R. Gundlacha do GKO z 14 VIII 1914. Wśród pomysłów na pomnażanie dochodu KONPB było też zbieranie przez kelnerów, wśród klientów restauracji i cukierni, datków do puszek na chleb dla biednych. *Ibidem*, k. 6. Pismo Anny Heinzel do GKO z dn. 30 VIII 1914; *Drugą kwestę na chleb*, R. 1914, nr 189, s. 2.

czy koncerty nie przynosiły takich rezultatów, jak w okresie przedwojennym, toteż władze Komitetu, chcąc zaradzić rosnącym potrzebom materialnym mieszkańców, zwróciły się o pomoc do GKO. Za zgodą władz rosyjskich otrzymano kwotę 200 tys. rubli²⁴.

Jak już pisano, podjętą na szeroką skalę, formą pomocy świadczoną przez Komitet na rzecz mieszkańców było dożywianie, polegające na zaopatrywaniu uboższej ludności w gotowe artykuły spożywcze lub produkty, z których należało przygotować posiłki w domu. Taką formułę pomocy Komitet uznawał za jedynie słuszną. Pastor R. Gundlach kwestionował bowiem wsparcie polegające na wypłacaniu pieniędzy w postaci zapomóg, jak i na wydawaniu bezpłatnych obiadów w tanich kuchniach. W systemie takiej pomocy przewodniczący KONPB dostrzegał niebezpieczeństwo przeznaczenia pieniędzy na alkohol, ale również osłabienia więzi rodzinnych, poprzez „odrywanie biednych od ogniska rodzinnego” i „osłabianie w nich wiary w samopomoc”²⁵. Na zakup pierwszych zapasów żywnościowych poczynionych przez Sekcję Żywnościową w początkach sierpnia 1914 r. KONPB wydatkował 80 tys. rubli i do 22 sierpnia wydał biednym produkty na kwotę 25 tys. rb²⁶. Jednocześnie, za pomocą lokalnych dzienników, apelowano do łodzian lepiej sytuowanych o wsparcie akcji dożywiania, gotowanie większej liczby posiłków i dzielenie się z uboższymi mieszkańcami.

Artykuły żywnościowe wydawano na podstawie imiennych wykazów biednych sporządzonych przez przewodniczących poszczególnych dzielnic zapomogowych²⁷. W połowie sierpnia 1914 r. liczba osób, które zgłosiły się po wsparcie wynosiła aż 68 tys., ale po zweryfikowaniu stopnia ubóstwa pomocy materialnej w postaci produktów żywnościowych udzielono wówczas tylko 13 036 osobom. Liczba „żąających wsparć” powiększała się w dość szybkim tempie, toteż R. Gundlach obawiał się czy Komitet „przy dotychczasowym sposobie wspomagania będzie w stanie skutecznie zapobiegać nędzy”²⁸. W ciągu zaledwie jednego tygodnia (31 sierpnia – 7 września 1914) dzielnice zapomogowe Komitetu odnotowały ogółem 61 388 dorosłych i 75 409 dzieci, którym wydano chleb, kartofle,

²⁴ APŁ, GKO, sygn. 22, Komitet Obywatelski Niesienia Pomocy Biednym – sprawozdanie finansowe 1915 r., k. 1–4. Sprawozdanie sum przyjętych i wydanych od dnia 23. października 1914 po dzień 14 września 1915; M. Hertz, *Łódź w czasie...*, s. 9.

²⁵ APŁ, GKO, sygn. 28, Komitet Obywatelski..., k. 303–304 Pismo KONPB do S. Silbersteina z dn. 29 IV 1915; *Z Komitetu niesienia pomocy biednym*, „Nowy Kurjer Łódzki” 1914, nr 295, s. 3.

²⁶ APŁ, GKO, sygn. 9, Sekcja Zaprowiantowania Miasta – sprawozdanie z działalności z załącznikami, k. 6–20 Sprawozdanie Sekcji Zaprowiantowania Miasta; *Z Komitetu...*, R. 1914, nr 192, s. 2.

²⁷ APŁ, GKO, sygn. 285, Spisy biednych i ogłoszenia o udzielanej im pomocy dzielnic V, VII, XVII, XVIII 1914–1915, k. 1–28, 41–46, 50–55. Zapisywano biednych w każdej dzielnicy, każda prowadziła ewidencję osób, którym udzielano zapomóg. W formularzu odnotowywano: imię i nazwisko osoby otrzymującej wsparcie, adres, ewentualne miejsce pracy, korzystanie z innych zapomóg, liczbę i wiek dzieci, kwota wsparcia.

²⁸ *Z Komitetu...*, R. 1914, nr 192, s. 2.

mąkę, słoninę, kaszę i sól²⁹. Liczba ubogich w poszczególnych dzielnicach była zróżnicowana: najwięcej biednych uprawnionych do otrzymania wsparcia zakwalifikowano w dzielnicy XII (położonej na obrzeżach miasta; ul. Brzezińska i Zawadzka) – ponad 11 tys. dorosłych i 14 tys. dzieci, najmniej w dzielnicy XV (w pobliżu fabryki Ludwika Geyera; ul. Zarzevska) – 400 dzieci i 200 osób dorosłych³⁰.

Przydział produktów na jeden dzień dla osoby dorosłej stanowił 1 funt³¹ (f) chleba, 2 f ziemniaków, ¼ f kaszy, 1 łut tłuszczu; dziecku przynależało połowę tej normy. Każda rodzina otrzymywała jednocześnie tzw. „dodatek tygodniowy”, czyli ½ f mąki do barszczu i ½ f soli³². Wartość produktów wydawanych w sierpniu 1914 r. wynosiła 70 kopiejek na każdy tydzień dla jednej osoby dorosłej i 35 kopiejek dla dziecka, ale wkrótce, z powodu wzrastającej liczby potrzebujących, decyzją GKO została drastycznie zmniejszona: do 40 kop. dla osoby dorosłej i 25 kop. na dziecko.

KONPB prowadził działalność w trudnych warunkach, nie tylko z uwagi na realia wojny, zmagał się również z wieloma problemami natury organizacyjno-finansowej. Z dnia na dzień wzrastała liczba biednych, których należało wesprzeć, bowiem ich skomplikowana sytuacja wiązała się z konsekwencjami wojny, ale zarządowi Komitetu i pracownikom dzielnic przeszkadzało to, że w pobieraniu żywności odnotowywali liczne przypadki nadużyć, o czym niejednokrotnie informowała łódzka prasa³³. Z badań stanu ubóstwa wynikało, że ponad połowa z osób wnioskujących o żywność, nie kwalifikowała się do jej otrzymywania, z kolei odmowa wywoływała „skargi i zarzuty” starających się o takie wsparcie. Priorytetem było więc dokładne zweryfikowanie stanu ubóstwa biednych w dzielnicach, zakwalifikowanie ich do otrzymywania pomocy i wydawanie specjalnych bonów na artykuły żywnościowe.

Innym problemem była kwestia braku osób chętnych do pracy na niwie społecznej, czyli tych, „którzyby ofiarowali swą pomoc czynną w sprawdzaniu stanu materialnego zgłaszających się po wsparcie”. Spekulowano, że „o ile nadal u większej ilości obywateli nie obudzi się sumienie społeczne i nie znajdzie się

²⁹ APŁ, GKO, sygn. 285, Spisy biednych..., k. 10 Wykaz zapotrzebowań produktów żywnościowych sporządzony podług list podanych przez Przewodniczących dzielnic (31 VIII – 7 IX 2014).

³⁰ Informacja o liczbie osób otrzymujących wsparcie w dzielnicach – zob. J. Sosnowska, *Opieka...*, s. 201, tab. 30.

³¹ Funt nowopolski = 0,405 504 kg.

³² APŁ, GKO, sygn. 28, Komitet Obywatelski..., k. 7–9 Sprawozdanie KONPB do GKO do dn. 1 IX 1914. W Warszawie dzienną porcję żywnościową (na każdą rodzinę) ustalono na: 3 f chleba, 1 f mąki, ½ f kaszy, ⅓ f słoniny i ⅛ f soli.

³³ *Ibidem*, k. 5 Pismo R. Gundlacha do GKO z dn. 25 VIII 1914; k. 7–9. Sprawozdanie KONPB do GKO...; *Nadużycie*, NGL 1914, Wydanie poranne [26 VIII], s. 2; *Z Komitetu Obywatelskiego*, NGL 1914, Wydanie poranne [22 VIII], s. 2; *Odezwa komitetu obywatelskiego. W sprawie głodnych*, R 1914, nr 189, s. 2; *Komitet Obywatelski niesienia pomocy biednym*, R. 1914, nr 190, s. 2.

dostateczna ilość chętnych ku pomocy czynnej, to Komitet obywatelski niesienia pomocy biednym będzie zmuszony przerwać swą działalność³⁴. Kolejny problem to rosnące ceny artykułów spożywczych, brak dostatecznych środków pieniężnych na prowadzenie działalności i konieczność ustawicznego zwracania się z prośbą do władz GKO o ich przekazanie.

Dramatyczna sytuacja w mieście (brak żywności i innych środków pierwszej potrzeby, problemy z dowozem towarów) nastąpiła po bitwie w okolicach Łodzi, jaka rozegrała się na przełomie listopada i grudnia 1914 r.³⁵ W ciągu zaledwie jednego tygodnia (8–15 listopada 1914) KONPB odnotował niemal 200 tys. ubogich, dla których, po 30% podwyżce cen żywności, potrzebowano 50 kop. tygodniowo dla 1 osoby dorosłej i 28 kop. dla dziecka. Przyznawane wówczas przez GKO 45 tys. rubli tygodniowo wystarczało zaledwie na ½ f chleba razowego. Zrezygnowano wówczas z przekazywania biednym żywności, a w zamian wypłacano zapomogi pieniężne. Władze KONPB, widząc niepokój wśród mieszkańców wnioskowały u GKO o podniesienie subsydium do 100 tys. rubli tygodniowo, albo umożliwienia „tłumom głodnych” podjęcia pracy. Odmowa władz GKO spotkała się ze zdecydowanym protestem przedstawicieli KONPB. W styczniu 1915 r. prezes R. Gundlach, wiceprezes ks. W. Tymieniecki, rabin L. Trajstman, ks. A. Rudlewski, ks. I. Cyraski, J. Małachowski oraz dwaj robotnicy fabryczni wzięli udział w posiedzeniu zarządu GKO, na którym przedstawili krytyczne położenie łodzian, domagając się zwiększenia tygodniowej subwencji, chociaż do 60 tys. rubli³⁶. Dopiero po upływie miesiąca GKO wydał decyzję pozytywną, wypłacono 70 tys. rubli, ale z zastrzeżeniem, że tylko do 15 kwietnia 1915 r.³⁷ Kolejne dotacje miały być stopniowo wygaszane, celem – jak tłumaczono – zachęcenia ubogich do samodzielnego poszukiwania źródeł zarobkowania³⁸.

Trudno się dziwić takim decyzjom, bowiem GKO miał olbrzymie trudności z prowadzeniem gospodarki miejskiej, tym samym, z wypłatą pieniędzy potrzebnych Komitetowi na wsparcia ubogich. W jego łonie dojrzewały myśli, co do sposobu ograniczenia liczby osób ubiegających się o pomoc, i w konsekwencji, zmniejszenia kwoty przekazywanych zasiłków. Jedną z koncepcji, która pojawiła się w lutym 1915 r. było objęcie akcją pomocową wyłącznie mieszkańców z terenu Łodzi. W piśmie skierowanym wówczas do władz KONPB proszono wręcz o „usunięcie od zapomóg ludności sztucznie napływającej do Łodzi z okolicznych wsi i miasteczek” oraz o kwalifikowanie do zapomóg tylko takich

³⁴ APŁ, GKO, sygn. 28, Komitet Obywatelski..., k. 7–9 Sprawozdanie KONPB do GKO...

³⁵ Na temat bitwy łódzkiej szerzej zob. *Operacja łódzka. Zapomniany fakt I wojny światowej*, red. J.A. Daszyńska, Łódź 2011.

³⁶ APŁ, GKO, sygn. 1, Protokoły posiedzeń GKO..., k. 247–248 Protokół z 20 I 1915.

³⁷ *Ibidem*, k. 374 Protokół z 10 III 1915.

³⁸ APŁ, GKO, sygn. 28, Komitet Obywatelski..., k. 171–172 Pismo GKO do KONPB z dn. 25 II 1915.

osób, którzy byli mieszkańcami Łodzi w dniu wybuchu wojny³⁹. Tylko takie zabiegi – uważano – położą „tamę fali, jaka nas po prostu już zaczyna zalewać”⁴⁰. Innym pomysłem GKO na ukrócenie procedury pobierania zasiłków przez tak liczną grupę ubogich była redukcja subwencji wypłacanej Komitetowi, w celu – jak uzasadniano –

*wywarcia presji na ludność miasta do emigracji na wieś, gdzie będzie można znaleźć pracę przy robotach wiosennych na roli i gdzie można utrzymać się przy daleko mniejszych środkach pieniężnych niż w mieście*⁴¹.

Na propozycję „ograniczenia rozdawnictwa zapomóg stosownie do planu miejskiego z dokładnym graficznie oznaczeniem granic wszystkich dzielnic dotychczasowych” nie wyraził zgody prezes KONPB, uzasadniając odmowę kwestiami wewnątrz-administracyjnymi Komitetu, bowiem ówczesne przedmieścia Łodzi: Widzew, Zarzew, Chojny, Rokicie, Karolew, Mania, Koziny, Żubardź, Radogoszcz i Bałuty już z początkiem sierpnia 1914 r. weszły w skład dzielnic zapomogowych KONPB⁴². Z uwagi na braki w ewidencji meldunkowej, Komitet nie mógł zweryfikować, którzy biedni, z początkiem wojny byli mieszkańcami Łodzi, a którzy przybyli doń w okresie późniejszym. Niemniej, mając na uwadze opinię sformułowaną w środowisku GKO, w świetle, której Główny Komitet nie był w stanie utrzymywać biednych „ze wszystkich stron świata”, prezes KONPB zaapelował do przewodniczących dzielnic zapomogowych o „nadzwyczajną ostrożność” w kwalifikowaniu kolejnych biednych do zasiłków oraz o „wielką sumiennosc” w ich kontrolowaniu⁴³. W ramach umożliwienia ubogim samodzielnego zatoszczenia się o żywność, wspólnie z Sekcją Rolną i Sekcją Ogrodniczo-Plantacyjną GKO zainicjowano projekt – tzw. akcję zagonkową, polegający na sadzeniu ziemniaków na wydzielonych zagonkach, wydzierżawionych w podłódzkich miejscowościach przez właścicieli majątków ziemskich i gospodarstw rolnych⁴⁴.

³⁹ „Po głębszym namyśle” datę tę ustalono na 1 stycznia 1915 r.

⁴⁰ APŁ, GKO, sygn. 1, Protokoły posiedzeń GKO..., k. 330 Protokół z 26 II 1915; sygn. 28, Komitet Obywatelski..., k. 171–172 Pismo GKO...

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² APŁ, GKO, sygn. 28, Komitet Obywatelski..., k. 166 Pismo R. Gundlacha do GKO z dn. 24 II 1915; k. 167 Pismo GKO do R. Gundlacha z dn. 24 II 1915.

⁴³ APŁ, GKO, sygn. 285, Spisy biednych..., k. 68–69 Pismo KONPB do dzielnic XVIIb z dn. 24 II 1915.

⁴⁴ Głównym pomysłodawcą projektu był dr Józef Maybaum (Marzyński), łódzki lekarz i społecznik. Pod uwagę wzięto też koncepcję innego lekarza – S. Skalskiego. W kwietniu 1915 r. Sekcja Zagonków dysponowała 594 morgami ziemi i 6243 działkami; do połowy maja przekazano ubogim 3480 zagonków mieszczących się na gruntach folwarcznych i 1618 na placach miejskich. APŁ, GKO, sygn. 97, Sekcja Rolna. Protokoły 1915, k. 1 Protokół posiedzenia Komitetu Robót Publicznych z 6 II 1915; k. 4 Projekt zagonków; k. 6–8 Protokół posiedzenia Komisji Rolnej

Pomimo nowych pomysłów podejmowanych wspólnie przez jednostki GKO i KONPB, nie zdołano zapobiec biedzie. Ludność w dalszym ciągu oczekiwała podpory i wsparcia materialnego od organizacji społecznych. Być może liczne łódzkie organizacje i instytucje dobroczynne uruchomione jeszcze przed I wojną „przyzwyczyły” ubogich do otrzymywania darmowej pomocy. Oceniając postawę takich osób należy jednak wziąć pod uwagę specyficzne wojenne realia (zagrożenie życia i bezpieczeństwa, brak pracy, żywności, opału, lekarstw, utrata rodziny, brak opieki ze strony bliskich), które stały się bezpośrednim powodem ubiegania się o strawę, zapomogę czy miejsce w instytucji opieki.

Linie obrony ubogich przyjął prezes KONPB, kiedy w kwietniu 1915 r. odpięrał zarzuty GKO na temat „demoralizacji ludu”, do której miała się przyczynić dystrybucja bezzwrotnych zapomóg pieniężnych. Władze GKO zarzucały wówczas, zwłaszcza robotnikom fabrycznym, pewne nadużycia jak np. niechęć w podejmowaniu krótkotrwałej pracy (fabryki uruchamiano wtedy na 2–3 dni w tygodniu) czy pobieranie zasiłków w kilku miejscach: w dzielnicach KONPB, fabrykach oraz instytucjach pomocowych na wsi. Z ubogimi solidaryzował się KONPB, który wystosował do GKO dziesięciostronicowy memoriał uzasadniający postawę zarówno robotników, jak i pozostałych mieszkańców Łodzi proszących o pomoc⁴⁵. „Biedny nie jest w stanie wyżyć z naszych wparć” – argumentowano, powołując się na bezwzględny, w stosunku do sierpnia 1914 r., wzrost cen artykułów pierwszej potrzeby (ziemniaki – wzrost o 430%, tłuszcze 200%, chleb i mąka 165%) oraz równoległą, niemal 40% redukcję cotygodniowych zapomóg, do kwoty 40 kopiejek dla dorosłego i 25 na dziecko⁴⁶. Jako przykład egzystencji w niemożliwych warunkach podawano sytuację rodziny składającej się z dwojga osób dorosłych i trójki dzieci, która do dyspozycji miała wówczas raptem 1,55 rubli tygodniowo. Zarządowi GKO zarzucano natomiast brak operatywności w organizacji robót publicznych dla bezrobotnych.

Władze KONPB kwestionowały także pomysł zintensyfikowania działań GKO w kierunku uruchamiania większej liczby tanich i bezpłatnych kuchni, w których biedni otrzymywaliby ciepłą strawę⁴⁷. Przedstawiciele GKO pozostali jednak w tej sprawie nieugięci, a reprezentantów Komitetu zaproszono na

z 22 II 1915; A. Stawiszyńska, *Zagonki jako forma pomocy mieszkańcom Łodzi w czasie I wojny światowej*, „Acta Universitatis Lodziensis, Folia Historica” 2013, nr 90, s. 75–86.

⁴⁵ APŁ, GKO, sygn. 1, Protokoły posiedzeń..., k. 469–471 Protokół z 14 IV 1915; k. 477–478 Protokół z 17 IV 1915; k. 479 Protokół z 18 IV 1915; k. 495–496 Protokół z 21 IV 1915.

⁴⁶ APŁ, GKO, sygn. 28, Komitet Obywatelski..., k. 280–289 Memoriał KONPB do GKO z 14 IV 1915 r. w sprawie wsparć biednym m. Łodzi w 1915 r.

⁴⁷ „Obecnie kuchnie wydają około 10 tys. obiadów dziennie – pisano w memoriale – gdy my wspieramy około 217 tys. osób. Cóż więc się stanie z tymi 207 tys., dla których w tanich kuchniach obiadów już nie starczy?”. W innym miejscu czytamy: „Jak ma żyć chłopiec lat 15 z połowy porcji, gdy dostaje wsparcie dziecięce?”. *Ibidem*.

wspólne posiedzenie 26 kwietnia 1915 r.⁴⁸ Podjęto wtedy istotne decyzje, które zmieniły istotę i formułę dotychczasowej działalności KONPB. Z uwagi na to, iż sprawa „powiększania liczby kuchen tanich staje się palącą kwestią”, zarząd KONPB, tak przeciwny stołowaniu się podopiecznych w tanich jadłodajniach, wyraził zgodę na ich organizowanie, i to pod własną egidą. Wraz z zakładaniem tego typu instytucji pomocowych miał tym samym ograniczać liczbę i kwotę wsparć pieniężnych⁴⁹. Jak wynika z badań, akcja dożywiania dorosłych i dzieci organizowana przez specjalnie powołany Komitet Tanich i Bezpłatnych Kuchni GKO oraz wspierana i nadzorowana przez KONPB była przedsięwzięciem potrzebnym.

Finanse

Analizując działalność KONPB warto zastanowić się nad płaszczyzną finansową organizacji. Podstawą analizy jej dochodów i wydatków jest sprawozdanie finansowe obejmujące okres od 23 października 1914 do 14 września 1915 r.⁵⁰ Inicjatywy podejmowane przez Komitet na tak szeroką skalę były wprawdzie finansowane z kasy GKO (na działalność Komitetu przekazano około połowę ogólnych wydatków GKO), jednak członkowie starali się również samodzielnie pomnażać budżet KONPB. W tym celu powołano wspomnianą Sekcję Zbierania Ofiar, uciekano się do apeli w lokalnych dziennikach. W sierpniu 1914 r. Komitet prosił o pomoc wszystkich, którzy „chcieliby ofiarować produkty żywnościowe, pieniądze i ogóle jakiegokolwiek bądź ofiary”⁵¹. W tym samym miesiącu urządzono dwie kwesty „na chleb”⁵². Po miesiącu, na rzecz głodnych sprzedawano kolorowe znaczki, a następnie urządzano widowiska i przedstawienia teatralne. W kwietniu 1915 r. do kwestowania na rzecz potrzebujących zachęcano poprzez ofertę, iż zbierający otrzymają 10 kopiejek od każdego pozyskanego rubla⁵³. Ofiary dla biednych Łodzian przekazywały redakcje pism: w marcu 1915 r. kwotę 220 rubli wpłacił redaktor „Neue Lodzer Zeitung”, a 16 rubli – administracja „Gazety Łódzkiej”⁵⁴. Tuż przed świętami Wielkanocnymi w 1915 r. Sekcja Zbierania Ofiar KONPB wydała pisemko – jednodniówkę „na rzecz głodnych

⁴⁸ *Ibidem*, k. 295–296 Pismo GKO do KONPB z dn. 23 IV 1915; k. 297. We wspólnym posiedzeniu brali udział: ze strony GKO – S. Silberstein, ks. H. Przeździecki, M. Kernbaum, T. Sułowski, J. Adamowicz i H. Barciński; ze strony KONPB – pastor R. Gundlach, ks. W. Tymieniecki, ks. I. Cyraski, S. Findeisen i W. Adamski.

⁴⁹ *Ibidem*, k. 303–304. Pismo KONPB do S. Silbersteina...

⁵⁰ APŁ, GKO, sygn. 22, Komitet Obywatelski..., k. 1–4. Sprawozdanie sum...

⁵¹ *Komitet obywatelski*, R 1914, nr 182, s. 2.

⁵² *Drugą kwestę...*, R 1914, nr 189, s. 2.

⁵³ APŁ, GKO, sygn. 285, Spisy biednych..., k. 55. Ogłoszenie z dn. 22 IV 1915.

⁵⁴ APŁ, GKO, sygn. 28, Komitet Obywatelski..., k. 220, 241.

miasta Łodzi”, której sprzedaż miała zasilić fundusze organizacji⁵⁵. Datki pozyskane drogą zbiórek, przedstawień, dobrowolnych składek i darowizn wynosiły 40 774,35 rubli, stanowiły tylko 1,5% ogólnych dochodów Komitetu.

Zdecydowaną pozycję wśród wszystkich dochodów KONPB, które w świetle materiałów archiwalnych zamknęły się kwotą 2 679 847,05 rubli⁵⁶, stanowiły fundusze przekazane przez GKO, opiewające na sumę 2 600 624,24 ruble⁵⁷. Złożyły się na nią zapomogi miejskie przeznaczane: na wsparcia pieniężne dla biednych 2 404 639,05 rb, „prowianty dla biednych” (mąka, kasza, chleb, kartofle, zboże) – 120 040,19 rb, opał 24 000 rb, na rzecz Sekcji Kobiet – 12 000 rb, Kasy Pożyczkowej Bezprocentowej – 33 800 rb, Sekcji Bezdomnych – 1000 rb, na zasiłek „Kęs chleba” – 5 000 rb oraz na różne wydatki – 145 rb.

Warto wspomnieć o akcji „Kęs chleba”, czyli dodatkowym, aczkolwiek niewielkim zasiłku udzielanym dzieciom i dorosłym – podopiecznym Komitetu, w związku ze świętami religijnymi. O fundusze na ten cel zarząd KONPB starał się dwukrotnie. Przed świętami Bożego Narodzenia 1914 r. o możliwość wydania „większej od normalnej zapomogi” prosił wiceprezes ks. W. Tymieniecki obecny na posiedzeniu GKO⁵⁸. Na święta Wielkanocne w 1915 r., w odpowiedzi na wniosek prezesa R. Gundlacha zapomogę podwyższono o 70 kopiejek dla każdej rodziny chrześcijańskiej i o 10 kopiejek – dla żydowskiej.

Innymi źródłami wpływów były fundusze przekazane przez Łódzkie Chrześcijańskie Towarzystwo Dobroczynności (R. Gundlach był jego prezesem) – 21 307 rb czy dochód osiągnięty z działalności Sekcji Żywnościowej – 1 455,96 i z tanich kuchni – 7 688,76 rb.

Dochody pokrywały się w zasadzie z wydatkami organizacji, stanowiąc 2 673 806,50 rubli⁵⁹. Najwięcej pieniędzy – 2 296 815 rubli KONPB przekazał wszystkim 18 dzielnicom zapomogowym, otrzymywały one kwoty dość zróżnicowane z uwagi na różną liczbę ubogich zamieszkujących na danym terenie (tabela 1). Wsparcie finansowe KONPB przekazał też wspólnocie mariawickiej – 50 150,89 rb i prawosławnej – 14 037,20 rb. Sekcja Kobiet działająca pod jego patronatem otrzymała 13 215,25 rb. Komitet wspierał też łódzkie organizacje i instytucje filantropijne oraz biednych „wstydzających się żebrać”⁶⁰. Swoją działalność na rzecz ubogich miasta Łodzi KONPB zamykał niewielką kwotą rzędu 6041 rb⁶¹.

⁵⁵ *Alleluja! Jednodniówka wielkanocna* (4 kwietnia 1915 r.), Łódź 1915, s. 13. W pisemku dziękowano firmom i osobom prywatnym, które pozytywnie odpowiedziały na „listy dobrowolnego opodatkowania się”, wspierając Komitet określonymi kwotami pieniędzy.

⁵⁶ APL, GKO, sygn. 22, Komitet Obywatelski..., k. 1–4 Sprawozdanie sum...

⁵⁷ Inne opracowania źródłowe mówią o kwocie 2 792 810,49 rubli przekazanej przez GKO i stanowiącej ponad połowę ogólnych jego wydatków (58,9%). Por. M. Hertz, *Łódź w czasie...*, s. 201.

⁵⁸ APL, GKO, sygn. 1, Protokoły posiedzeń GKO..., k. 169. Protokół z 22 XII 1914.

⁵⁹ APL, GKO, sygn. 22, Komitet Obywatelski..., k. 1–4 Sprawozdanie sum...

⁶⁰ Wykaz takich instytucji zob.: J. Sosnowska, *Opieka...*, s. 204.

⁶¹ Zarząd KONPB, pomimo swej likwidacji z dniem 30 VI 1915 r., przygotował na miesiąc sierpień projekt budżetu na kwotę 289 800 rb (na zapomogi tygodniowe dla biednych zaplanowano

Ostatnie, wieńczące działalność, posiedzenie zarządów obydwu łódzkich komitetów samopomocy społecznej odbyło się 30 czerwca 1915 r. KONPB reprezentowali: ks. R. Gundlach, ks. W. Tymieniecki, ks. E. Wojtczak i A. Ramisch. Dzień wcześniej zarząd GKO rozważał kwestię zabezpieczenia bytu materialnego wszystkich dotąd wspieranych przez siebie instytucji miejskich. Stosowny wniosek postawiony 29 czerwca przez przewodniczącego GKO – A. Stamirowskiego, aby „w czasie przejściowym [przed przejściem zarządzania miastem przez Magistrat i Radę Miejską, pochodzących z nominacji władz niemieckich] zabezpieczyć życie społeczne”, wszyscy obecni zaakceptowali jednogłośnie⁶². Koncepcja rozdziału środków pieniężnych będących w dyspozycji GKO nie spotkała się z akceptacją „nowych” władz Łodzi, niemniej pieniądze pozwolono rozdysponować. KONPB otrzymał wówczas 281 tys. rubli⁶³. Przekazano je na potrzeby biednych, wsparto również instytucje filantropijne, którym Komitet dotąd pomagał⁶⁴.

Konkluzja

U progu wojny na barkach pracujących społecznie członków KONPB (zarządu, przewodniczących dzielnic zapomogowych i zwykłych mieszkańców zaangażowanych w prace Komitetu) spoczęło wiele zadań. Wśród nich najważniejszymi okazały się kwestie związane z zabezpieczeniem mieszkańców przed głodem i jego konsekwencjami. Nie były to zadania łatwe z dwóch głównych powodów: ogromnych problemów aprowizacyjnych oraz wzrastającej z dnia na dzień liczby osób biednych. Mając na uwadze dobro środowiska rodzinnego, KONPB pod przewodnictwem pastora R. Gundlacha starał się początkowo wesprzeć rodziny ubogie systemem pomocy w postaci naturalistów, lecz rozwiązanie to musiało wkrótce przeobrazić się w system zasiłków pieniężnych. Niestety, i ta forma pomocy materialnej okazała się zbyt mocno obciążająca budżet miejski i musiała zostać zastąpiona inną. Przymuszony decyzjami GKO, z którym współpraca nie układała się najlepiej⁶⁵, Komitet włączył się w organizację miejskich tanich

w nim 260 tys. rb, dla Kasy Pożyczkowo-Bezprocentowej – 20 tys. rb, Sekcji Kobiet – 4 tys. rb, Sekcji Bezdomnych 1 000 rb, na koszty pogrzebowe 4 800 rb). APL, AmL, WOS sygn. 17934, Organizacja Komitetu..., k. 1–2. Pismo zarządu KONPB do P. Sanne, delegata Magistratu m. Łodzi z dn. 20 VII 1915.

⁶² APL, GKO, sygn. 1, Protokoły posiedzeń GKO..., k. 618 Protokół z 29 VI 1915.

⁶³ *Ibidem*, k. 620 Protokół z 30 VI 1915. Na miesiąc sierpień zagwarantowano planowaną przez KONPB kwotę 289 800 rb.

⁶⁴ Specjalne kwoty dotacji otrzymały następujące instytucje zajmujące się dziećmi: Przytułek św. S. Kostki (500 rb), 3 ochronki Łódzkiego Chrześcijańskiego Towarzystwa Dobroczynności (po 500 rb), Dom Sierot Ewangelickich (700 rb), prawosławny Przytułek św. Olgi (300 rb), Ochronka mariawicka przy ul. Franciszkańskiej (500 rb). APL, GKO, sygn. 1, Protokoły posiedzeń GKO..., k. 623 Protokół z 30 VI 1915.

⁶⁵ Na jednym z posiedzeń zarządu GKO, na którym wyrażano różne stanowiska co do formy i zakresu pomocy ubogim łodzianom, poddając krytyce decyzje KONPB, jeden z członków GKO,

i bezpłatnych kuchni, przejmując nad nimi patronat. Trudno dziś oceniać skalę działań pomocowych KONPB. Na pewno, przy niewspółmiernych do cen artykułów żywnościowych środkach finansowych, udzielane zapomogi nie zaspokoiły potrzeb potrzebujących, ale, chociaż w minimalnym zakresie podtrzymywały życie Łoździan w warunkach wojennych.

Po likwidacji KONPB władze okupacyjne powołały Wydział Niesienia Pomocy Biednym Magistratu m. Łoździ, który akcją pomocową w mieście kierował od 15 lipca 1915 r. do zakończenia I wojny⁶⁶.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne:

Archiwum Państwowe w Łoździ

Akta miasta Łoździ, Wydział Opieki Społecznej, sygn. 17934.

Akta miasta Łoździ, Wydział Prezydyalny, sygn. 13666.

Główny Komitet Obywatelski w Łoździ, sygn. 1, 9, 22, 28, 97, 285.

Źródła drukowane:

Alleluja! Jednodniówka wielkanocna (4 kwietnia 1915 r.), Łoźdz 1915.

Drugą kwestę na chleb, „Rozwój” 1914, nr 189.

Komitet obywatelski, „Rozwój” 1914, nr 182.

Komitet Obywatelski niesienia pomocy biednym, „Rozwój” 1914, nr 190.

Milicja obywatelska, „Nowa Gazeta Łoźdzka” 1914, nr 179.

Nadużycie, „Nowa Gazeta Łoźdzka” 1914, Wydanie poranne [26 VIII].

Odezwa komitetu obywatelskiego. W sprawie głodnych, „Rozwój” 1914, nr 189.

Skład Komitetów Obywatelskich w dniu 1. Maja 1915 r., Łoźdz 1915.

Z Komitetu niesienia pomocy biednym, „Nowy Kurjer Łoźdzki” 1914, nr 295.

Z komitetu obywatelskiego, „Nowa Gazeta Łoźdzka” 1914, nr 177.

Z Komitetu Obywatelskiego, „Nowa Gazeta Łoźdzka” 1914, Wydanie poranne [22 VIII].

Z Komitetu obywatelskiego, „Rozwój” 1914, nr 181.

Z komitetu Obywatelskiego, „Rozwój” 1914, nr 190.

Z Komitetu Obywatelskiego, „Rozwój” 1914, nr 192.

Opracowania:

Bortnowski W., *Ziemia łoźdzka w ogniu. I VIII–6 XII 1914 rok*, Łoźdz 1969.

Fijałek J., *Położenie ludności*, [w:] *Dzieje miasta*, t. 1: *Do 1918 r.*, red. B. Baranowski, J. Fijałek, Warszawa–Łoźdz 1980.

Józef Wolczyński, uważał, że osiłą sporu pomiędzy Komitetami są nie kwestie finansowe, a prymat w zakresie organizowania pomocy w mieście: „[...] w całej tej sprawie rolę grają nie pieniądze, a stwierdzenie faktu, kto jest Głównym Komitetem, czy Główny Komitet Obywatelski, czy też KONPB”. APŁ, GKO, sygn. 1, Protokoły posiedzeń GKO..., k. 495–496 Protokół z 21 IV 1915; k. 510–511 Protokół z 26 IV 1915.

⁶⁶ APŁ, AmŁ, Wydział Prezydyalny, sygn. 13666, Verwaltungbericht v. 1 Juli 15–31 Marz 16, k. 295; J. Sosnowska, *Opieka...*, s. 150–164.

- Hertz M., *Łódź w czasie Wielkiej Wojny*, Łódź 1933.
- Karwacki W.L., *Łódzka organizacja PPS-Lewicy 1906–1918*, Łódź 1964.
- Kowalczyński K.R., *Łódź 1914. Kronika oblężonego miasta*, Łódź 2010.
- Oettingen U., *Działalność dobroczynna ziemiaństwa w Królestwie Polskim w latach I wojny światowej – problem badawczy*, [w:] *Działalność i pomoc społeczna na ziemiach polskich w XIX, XX i na początku XXI wieku*, red. M. Przeniosło, Kielce 2008.
- Operacja łódzka. Zapomniany fakt I wojny światowej*, red. J.A. Daszyńska, Łódź 2011.
- Pająk J.Z., *Powstanie i rozwój samorządu miejskiego w Królestwie Polskim podczas I wojny światowej*, [w:] *Z historii ustroju państwa polskiego od XIV do XX wieku*, red. W. Saletra, Kielce 2003.
- Przeniosło M., *Działalność struktur terenowych instytucji samopomocy społecznej na terenie Królestwa Polskiego w latach 1914–1918*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2001, t. 61.
- Przeniosło M., *Organizacja samopomocy społecznej w Królestwie Polskim w latach I wojny światowej*, „Niepodległość i Pamięć” 2011, nr 1.
- Przeniosło M., *Rada Główna Opiekuńcza w latach 1915–1918 – władze, struktura wewnętrzna, formy aktywności*, [w:] *Dzieje biurokracji*, t. 4, cz. 2, red. A. Górak, K. Latawiec, D. Magiera, Lublin–Siedlce 2011.
- Skarżyński M., *Akcja pomocy społecznej w Łodzi w okresie działania Głównego Komitetu Obywatelskiego (3 VIII 1914–I VIII 1915 r.)*, „Rocznik Łódzki” 1975, t. 20.
- Skarżyński M., *Główny Komitet Obywatelski w Łodzi i jego działalność w latach 1914–1915*, „Varia” 1986, nr 3.
- Sosnowska J., *Opieka nad dziećmi w Łodzi w latach I wojny światowej*, Łódź 2017, s. 197–209.
- Spodenkiewicz P., *Obywatele*, [w:] *Bezbronne miasto. Łódź 1914–1918*, Łódź 2014.
- Stawiszyńska A., *Łódź w latach I wojny światowej*, Oświęcim 2016.
- Stawiszyńska A., *Zagonki jako forma pomocy mieszkańcom Łodzi w czasie I wojny światowej*, „Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Historica” 2013, nr 90.
- Stoksik A., *Główny Komitet Ratunkowy w Lublinie 1915–1918*, [w:] *Działalność i pomoc społeczna na ziemiach polskich w XIX, XX i na początku XXI wieku*, red. M. Przeniosło, Kielce 2008.
- Terlecki A., *Rzecz o społecznej solidarności w obliczu Wielkiej Wojny*, [w:] *Wielka Wojna o ziemię obiecaną*, red. P. Werner, Łódź 2006.
- Walicki J., *Samoorganizacja społeczeństwa Łodzi w obliczu wybuchu wojny i działań wojennych w 1914 r.*, [w:] *Łódź i region łódzki w czasie I wojny światowej*, red. K. Radziszewska, P. Zawilski, Łódź 2011.

Joanna Sosnowska

**KOMITET OBYWATELSKI NIESIENIA POMOCY BIEDNYM
(CITIZENS' COMMITTEE FOR PROVIDING AID TO THE POOR) IN ŁÓDŹ
– ORGANIZATION, STRUCTURE, AND TASKS AT THE INITIAL PERIOD
OF THE WORLD WAR I (1914–1915)**

IN the initial period of the World War I, there were two committees in Łódź with the status of social aid institutions: *Główny Komitet Obywatelski miasta Łodzi* – GKO (Main Citizens' Committee of the City of Łódź) and *Komitet Obywatelski Niesienia Pomocy Biednym* – KONPB (Citizens' Committee for Providing Aid to the Poor). Both of those organizations were formed virtually at the same time, i.e. on the first days of August 1914, and their activities complemented each other. The first of them took over the function of the city government with a number of competences in administration after Władysław Pieńkowski had left the city; the other one focused its efforts on typical social care for residents, who had suddenly found themselves in a situation of hazard to their safety, life, and health, at the risk of losing the source of income.

The main goal of KONPB in the initial phase of the war was to provide material aid to the poorest residents of Lodz; the most important form of support used by the greatest number of people was provision of food. It was used by people of all religions and nationalities. They included, most of all, factory workers with families, people who lost their source of income, families of enlisted reservists, immigrants, homeless people, and those using services of many Lodz philanthropic and social organizations and institutions.

This work presents several aspects of KONPB activities, such as the origins, structure, tasks, and financial resources as well as the cooperation and communication with GKO. Lodz citizens' committees were liquidated by German occupation authorities on 30 June 1915, after almost a year of operations.

Keywords: *Komitet Obywatelski Niesienia Pomocy Biednym* in Lodz, citizens' committees, the World War I, providing food to the poor, aid districts, social care.